

RECENSIONER

Frågelist och berättarglädje. Om frågelistor som forskningsmetod och folklig genre. Bo G. Nilsson, Dan Waldetoft, Christina Westergren (red.). Nordiska museets förlag, Stockholm 2003, 160 s., ill. ISBN 91-7108-492-4.

Frågelistan är ett väletablerat arbetsredskap hos folklivsarkiven i Norden. År 1984 arrangerade Nordiska museet ett seminarium på Julita om "Insamlingsarbete med frågelistor", senare publicerat av Annika Österman. Hösten 2000 var det dags igen för ett liknande symposium på Nordiska museet, nu på initiativ av Dan Waldetoft. Under den mellanliggande perioden har inte minst intresset för kontext ökat (Richette i a.a.) liksom insikten om frågelistsvaren som narrativa källor, ja rentav som en folklig genre.

Karakteristiskt för de flesta föredragen är en polarisering mellan förr och nu. Allra tydligast framträder den i Ann Helene Bolstad Skjelbreds artikel där hon jämför sin företrädare Lily Weiser-Aall med sin egen roll som frågelistkonstruktör. Utmärkande för Aall var att hon skaffade sig en mycket omfattande förkunskap innan hon gick till verket, att hon sökte så ålderdomliga belägg som möjligt och att de uppgifter hon eftersträvade var faktabaserade. När Bolstad Skjelbred tar upp samma ämne, nämligen havandeskap och barnafödelse, är det inte längre fakta hon söker utan meddelarnas individuella hållningar och värderingar. De båda undersökningarna är därmed inte jämförbara.

De nutida frågelistorna går människor in på livet både då det handlar om födelse och död liksom då det t.ex. gäller dagliga hygienrutiner. Att det överhuvudtaget är möjligt beror inte enbart på frågelistkonstruktörernas ökade djärvhet utan även på att samhället blivit öppnare och människor blivit mindre blyga. Det är därigenom möjligt att få inblick i tidigare dolda livsfält.

Medan frågelistsvaren länge brukats som en kunskapsbank kan de numera även användas som källa rörande folkligt berättande. Frågelistorna har otvivelaktigt påverkats av de senaste årtiondenas omfattande

djupintervjuer, men jag saknar en jämförande artikel.

Frågelistornas värde som berättande källor belyses särskilt väl av Carola Ekrem med material från en frågelista om "Traditioner vid livets slut". Hon analyserar även meddelarnas sätt att komponera sina svar med "ouvertyrer och finaler" och att krydda dem med metaforer och ögonblicksbilder. Svaren på en enda frågelista belyser olika berättartyper: besvarare med litterära eller professionella ambitioner, sakliga skribenter med narrativa infall liksom odisciplinerade skribenter. Ytterligare "positioner och berättarröster" exemplifieras i Alf Arvidssons typologiska skiss.

Det samlade frågelistmaterialet ger alltså jämförelser till jämförelser främst på det sociala planet. Barbro Klein kontrasterar drastiskt en skogsarbetares totala okänslighet för hygien mot en kroppsfixerad tonårstjej som duschar flera gånger om dagen. Klein lyfter även fram en man som inte badat före 20 års ålder, eftersom det av religiösa skäl var synd att tvätta sig för ofta! Här har författaren dock uppenbarligen lockats att ta fram de färgstarka undantagen. Representativitet är ett begrepp som inte står högt i kurs bland etnologer. Carola Ekrem talar inte för inte om sin egen lust att få glimrande berättelser som går att bryta ner i mustiga citat.

Frågelistverksamheten är ju knuten till officiella institutioner och frågorna och svaren utgör en slags dialog mellan dem och meddelarna. Agneta Lilja ägnade sin doktorsavhandling åt denna problematik men satte då punkt med år 1945. I sitt symposiebidrag visar hon att "maktkampen" mellan en institution (ULMA) och en av arkivets bästa meddelare fortsatte också under hennes egen tid som arkivarie. Till skillnad från sina föregångare (och egna kolleger) tar hon meddelarens parti. Men också denne måste vara ett färgstarkt undantag. Jag känner inte till någon motsvarighet från min tid som amanuens och arkivföreståndare i Lund.

Folklivsarkivet – skildrat i historiskt perspektiv av Anders Salomonsson – intar en särställning bland arkiven genom den nära kontakten mellan insamling av material genom frågelistor och pågående forskning. Charlotte Hagström och Carina Sjöholm berättar tillsammans om

hur de brukat frågelistorna i sina avhandlingar *Fäder och faderskap* respektive *Gå på bio*. Medan Sjöholm direkt kunnat utnyttja frågelistsvaren tyckte sig Hagström till en början inte ha någon nytta av dem alls. Först efter ett uppehåll i avhandlingsarbetet, varunder hon preciserade sina frågeställningar, fann hon att de inkomna svaren just gav den bakgrund hon behövde.

Men här uppstår en komplikation mellan arkivets ambition att t.o.m. göra frågelistsvaren tillgängliga på Internet (Salomonsson s. 97) och den nödvändiga professionaliteten i handhavandet av materialet och forskningsetiken. Den tidigare arkivarien Brita Egardt hävdade ofta att folklivsarkivets material är av den art att det endast kan bearbetas (på ett adekvat sätt) av forskare med etnologiska insikter. Men nu släpps det alltså fritt. Hur skyddar man meddelarna när materialet görs tillgängligt för alla? Själv är jag ingen anhängare av generell anonymisering av meddelarna. Frågan är snarare om en tidsgräns borde införas. Sagesmannen Carl Wiking är det ingen i symposievolymen som anonymiserar. Jag planerar själv att ge ut en avliden ”ortsmeddelares” uppteckningar. Att förtiga hennes namn är knappast möjligt och vore snarast att vanhedra henne.

Dagens arkivarier söker i mindre utsträckning täppa till luckor i samlingarna än att inmuta försummade informantkategorier. Till dem hör invandrarna som (bl.a. av språkskäl) uppenbarligen bättre lämpar sig som intervjuobjekt. Mette Skougaard redogör dock för ett ambitiöst danskt projekt där naturligt nog grönländarna är en viktig målgrupp. Från England refereras ett projekt som går under den för oss lätt missförstådda beteckningen ”The British Mass-Observation Project”. Det startade 1935, dvs. betydligt tidigare än man lanserade begreppet oral history.

Föredragshållarna utgör en homogen grupp och det var knappast annat att vänta än att ”konferensen avslutades i stor enighet om det angelägna i verksamheten” (Westergren s. 7). Vem hade trott att arkivfolket skulle säga av den gren de själva sitter på? Folklivsarkivets samlingar utgörs ju till övervägande delen (kanske 90 procent) av svar på utsända frågelistor.

En inbjudan till företrädare för andra vetenskaper som både brukar och inte brukar frågelistor skulle kanske ha ökat temperaturen på diskussionerna. Ett exempel: Kyrkohistoriska arkivet i Lund har med ungefär fem års intervall utgivit frågelistor om ”Nu gällande kyrklig sed”, den senaste år 2002. Här efterfrågas detaljerade faktauppgifter och på sådana är också moderna religionssociologiska undersökningar baserade (t.ex. Göran

Gustafsson, *När livskapitalet inlöses*, 2003). Endast Bo G. Nilsson har haft det goda omdömet att motivera sådana frågelistor och enkäter, som jag f.ö. själv en gång baserade min doktorsavhandling på. De utgjorde förfina instrument för kartografisk redovisning. Nilsson skiljer sig från sina kolleger när han skriver: ”Kanske måste vi övervinna den konventionella motsatsställningen mellan subjektivt och objektivt, mellan kvalitativt och kvantitativt material och frågan är alltså om det subjektiva, självbiografiska berättandet blivit en ny ortodoxi som vi måste övervinna för att komma vidare?” Så säger en forskare som inte bara surfat på vågen utan grävt djupt ner och vidgat kontexten långt utanför den etnologiska ämnessfären. Om jag t.ex. vill belysa den ur samhällsplaneringssynpunkt viktiga relationen mellan kremation och kistbegravningar är rikstäckande hårddata helt nödvändiga. Vill jag däremot belysa människors hållningar till det ena eller andra begravnings sättet är mjukdata lika outhärliga.

Det ökade intresset för frågelistsvarens bruk som narrativa källor bör inte ge anledning att nedvärdera eller bortdefiniera svarens roll också som kulturhistoriska faktakällor. Den första gång jag själv verkligen upplevde frågelistmaterialets bärighet var i min uppsats om ”Luokaliina” eller den vita rankbågsduken som bands fast vid hästen som drog kistan med den döde till kyrkogården (*Rig* 33, 1950). Jag fick kännedom om det märkliga bruket under en cykelfärd i Värmland och fann ett bekräftande foto i Louise Hagbergs *När döden gästar* (1937: 367). Genom Nordiska museets etnologiska undersökning fick jag en frågelist distribuerad över hela landet. Vid karteringen avtecknade sig ett sammanhängande utbredningsområde i de värmländska finnbygderna och ett annat i Tornedalen. Nästa uppgift var att gå vidare till Finland, där företeelsen var känd i hela landet utom i sydvästra delen. Under forskningsarbetets gång hade rankbågsduken förvandlats från en begravnings sed till *en indikator* för ett spridningsförlopp av tro och sed, förmedlad av de till Sverige inflyttade finnarna på 1500-talet. Jag utnyttjade alltså inte bara frågelistsvaren som komplementära källor (Arvidsson s. 10) utan min undersökning var praktiskt taget helt baserad på frågelistsvar. Döm om min ”frågelist och berättarglädje”, om än av annat slag än den som åsyftas i rubriken på den här recenserade boken.

Måtte fler än Bo G. Nilsson, som alltför snabbt rycktes bort, inse att arkivarierna snarare är glädjedödare än glädjespridare om de inte beaktar *frågelistsvarens mångsidiga användning*.

Frågelistorna är formulerade med ord och är avsedda att generera skriftliga svar. Endast i äldre svar (typ Carl Wiking) finner man också illustrationer. För skriftliga svar får inte våra folklivsarkiv glömma sina bildsamlingar. Annars kommer säkerligen andra institutioner att överta denna uppgift. Illustrationerna i *Frågelist och berättarglädje* visar foton av några av Nordiska museets meddelare men utan uppgift om deras levnadsålder och om omfattningen av och inriktningen på deras svar.

Nils-Arvid Bringéus, Lund

Carola Ekrem: *Lev lycklig, glöm ej mig! Minnesböckernas historia*, Svenska litteratursällskapet i Finland/Bokförlaget Atlantis, Helsingfors/Stockholm 2002. Andra tryckningen 2003, 177 s., ill. ISBN 91-7486-687-7.

Nostalgiens triumf! När en nyutkommen bok lockar läsaren att uppsöka föräldrarnas vind för att leta efter halvt bortglömda poesialbum och gamla bokmärken, och dessutom får tidigare generationers kvinnor att plocka fram liknande minnesalbum från sekelskiftet 1900, där allt från barndomsvänner till presumtiva ungdomssvärmerier plitit ner nödtorftigt rimmade visdomsord, då anar man att man snubblat över en nästan bortglömd tradition. Och under läsningen av folklivsforskaren Carola Ekrems *Lev lycklig, glöm ej mig! Minnesböckernas historia*, utgiven av Svenska litteratursällskapet i Finland i samarbete med Bokförlaget Atlantis, inser man att traditionen är mycket äldre än så och dessutom ursprungligen manlig.

Rötterna till senare tiders poesialbum anses vara de stamböcker som blev resultatet av att tyska adelsmän redan i början av 1500-talet bytte namnteckningar och bilder av släktvapen med varandra. Seden spreds neråt i samhällspyramiden och blev särskilt populär bland studenter och köpmän som reste runt i Europa och använde sitt "album amicorum" som rekommendationsbrev. De äldsta bevarade volymerna kommer från reformationens högborg Wittenberg och rymmer bidrag av både Luther och Melanchton. Melanchtons höga uppskattning av denna genre som källa till kunskap om resrutten och vänskapsförbindelser både för samtiden och eftervärlden citeras i flera av de äldsta minnesböckerna.

Traditionen som vi känner den är dock knuten till kvinnorna och blomstrade under 1800-talet. Seden vandrade därefter allt längre ner i åldrarna, fick fäste i

flickskolorna mot slutet av seklet och nådde på 1900-talet de yngre flickorna.

De estetiska aspekterna förblev avgörande. Varje minnesvers skulle skrivas med omsorg och fin handstil, gärna med färgat bläck, och texten skulle kombineras med en teckning till en vacker sida. Dekorationerna varierades med inklistrade hårlockar, broderade blommor och pressade växter fram till 1860-talet då bokmärken (eller glansbilder som det kallas i Finland) blev det gängse och sidorna fylldes av änglar och blomsterkransar. Rosor och förgätmigej dominerade symboliken, men albumen livades tidigt av udda bilder på historiska gestalter, prosaiska husdjur eller tekniska underverk.

De etiska aspekterna var nära knutna till estetiken. Att skriva något sårande eller slarvigt i ett minnesalbum var en oförlätlig förolämpning, att inte pryda sin vers med någon bild var en tydlig markering, men ett genomtänkt val av vers och offret av ett vackert glitterbokmärke kunde lägga grunden till en ny vänskap.

Med tiden utmejslades de stränga regler som omgav poesialbumen. De hjälpmedel som fanns till hands i form av verssamlingar och äldre album blev snart ett regelverk som man med tvekan överträdde. Man väljer ur en snäv uppsättning "albumpoesi" och även när det är oklart om vare sig skribent eller mottagare förstår dess innebörd vet alla inblandade att detta är rätt och riktigt. Unga flickor skriver följaktligen samma versar generation efter generation och ännu på 1980-talet lever religiös artonhundratalspoesi av måttlig kvalitet sitt skuggliv i dessa album. Frans Michael Franzén och Anna Maria Lenngren, Böttiger och Nicander hör till de flitigt anlitade poeterna, men många verser får räknas till den anonyma folkpoesin. Några diktrader rymmer dunkla varningar för världens ondska, men allra vanligast är de lättbegripliga varianterna på ramsor som "Tre ord till dig: /Glöm ej mig!" eller "På en liten, liten pinne /vill jag sitta i ditt minne", båda från 1800-talet. Med tiden svänger dock preferenserna mot de lustigare verserna utan djupare moral. En långlivad favorit är den vers som skrives i kors över sidan: "Livets väg går härs och tvärs / så gör även denna vers." Mitt eget poesialbum rymmer, som så många andra, en variant av de verser som måste skrivas på bokens sista sida: "Sist i boken skriver token". Då har man lämnat djupsinnet bakom sig och inträtt i en ny tid.

Forskningen kring stamböcker och minnesalbum har inte varit särskilt omfattande, men förvånande nog behandlades den första avhandlingen i ämnet redan år 1711 i Königsberg. Från 1970-talet har Tysklands och